

Voortgangsrapportage 2010-2011 herintroductie Korhoen in het Nationale Park De Hoge Veluwe

Henk Sierdsema,
André van Kleunen,
Frank Majoor & Vincent de Boer

Sovon-onderzoeksrapport 2011/23

Voortgangsrapportage 2010-2011 herintroductie Korhoen in het Nationale Park De Hoge Veluwe najaar 2010- zomer 2011

Henk Sierdsema, André van Kleunen, Frank Majoor & Vincent de Boer

SOVON-onderzoeksrapport 2011/23
Dit rapport is samengesteld in opdracht van
Stichting Het Nationale park De Hoge Veluwe

Colofon

Wijze van citeren: Sierdsema, H., van Kleunen A., Majoor F. & de Boer V. 2011. Voortgangsrapportage 2010-2011 herintroductie Korhoen in het Nationale Park De Hoge Veluwe. Sovon-onderzoeksrapport 2011/23, SOVON Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

Foto's: Henk Sierdsema

Sovon Vogelonderzoek Nederland
Toernooiveld 1
6525 ED Nijmegen
e-mail: info@sovon.nl
website: www.sovon.nl

© 2011 Sovon Vogelonderzoek Nederland

ISSN 1382-6247

Inhoud

1. Inleiding	5
Dankwoord	5
2. Monitoring & onderzoek	6
2.1. Inleiding	6
2.2. Herintroductie najaar 2010 – augustus 2011	6
2.3. Methodiek	8
2.3.1. Zenderstudie	8
2.3.2. Korhoentelling en losse waarnemingen	8
2.4. Resultaten	9
2.3.1. Zenderstudie	9
2.3.2. Gebiedstelling en losse waarnemingen	10
2.4. Discussie	12
2.4.1. Zenderstudie	12
2.4.2. Gebiedstelling en losse waarnemingen	12
3. Conclusies en aanbevelingen	13
3.1. Conclusies	13
3.2. Aanbevelingen	14
3.2.1. Monitoring en onderzoek	14
Referenties	15
Bijlagen	16
Bijlage 1. Korhoentelling Het Nationale Park De Hoge Veluwe	16
Bijlage 2. Basisoverzicht uitgezette Korhoenders najaar 2010	17
Bijlage 3. Overzicht waarnemingen Korhoenders	19

1. Inleiding

Het aantal Korhoenders in Nederland is de afgelopen decennia sterk achteruitgegaan. In Gelderland is het Korhoen zelfs geheel verdwenen. Bij de achteruitgang van het Korhoen hebben meerdere factoren een rol gespeeld, maar veranderingen in het leefgebied zijn hierbij van doorslaggevend belang geweest. Uit een evaluatie van potentiële leefgebieden in Gelderland is gebleken dat een aantal gebieden, waaronder De Hoge Veluwe, (weer) geschikt lijkt te zijn als korhoenleefgebied (Smit 2003). Het is zeer onwaarschijnlijk dat het Korhoen zich zelfstandig in Gelderland opnieuw weet te vestigen, gezien de grote afstanden tot de dichtstbijzijnde (rest)populaties. Om deze redenen is De Hoge Veluwe overgaan tot herintroductie van het Korhoen in Gelderland. Het project is in 2007 van start gegaan en zal in principe een duur hebben van minimaal 10 jaar, waarbij ieder jaar Korhoenders zullen worden uitgezet.

SOVON heeft van Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe (hierna 'het Park' genoemd) de opdracht gekregen om het herintroductieproject van Korhoenders op de Hoge Veluwe te begeleiden in de periode mei 2010-augustus 2011. In de onderhavige rapportage wordt verslag gedaan van de monitoring en het onderzoek aan het uitzetten van Korhoenders in deze periode. Voorts is een overzicht opgenomen van ervaringen met het uitzetten van Korhoenders in andere herintroductieprojecten.

Voor informatie over de herintroductie in de periode 2007- mei 2010 wordt verwezen naar voortgangsrapportages over deze periode: Smit & Bos (2008), Smit & Koopmans (2009) en Smit *et al.* (2010).

Dankwoord

De vrijwilligers, Arie Bax, Jan de Beer, Hans Bunt, Leo Enthoven, Ineke Groenenberg, Olga v/d Klis, Dirk de Lange, Rene van Lopik, Jaap Norg, Henny Rave, Willem Roke, Geoske Sanders, Jan Snoijink, Bert Spit, Anton van Wijk, Harrie Wijnands, Andries Wink, David de Wit en Wim Weenink worden hartelijk bedankt voor hun zeer belangrijke bijdrage aan het project. Loes van den Bremer gaf waardevolle informatie over de keuze van de zenders. De medewerkers van het Park worden bedankt voor de technische en operationele ondersteuning.

Het project wordt begeleid door een begeleidingscommissie. In deze commissie hadden in 2010-2011 de volgende personen zitting: Jakob Leidekker en Hans Solleveld (medewerkers NP De Hoge Veluwe), Kuke Bijlsma (RUG Groningen), Marcel Visser (NIOO Heteren), Dick van Houwelingen, Geoske Sanders (Faunagroep Vrienden van de Hoge Veluwe), Bart Boers (voormalig beleidsmedew NP De Hoge Veluwe), Ingrid en Ton Borst (fokkers) Bert Noorman (Defensie), Hans Bunt (fokker) en Andrea van den Bergh (SBB Salland).

2. Monitoring & onderzoek

2.1. Inleiding

De monitoring van en onderzoek aan de uitgezette Korhoenders is erop gericht om inzicht te verkrijgen in de populatieontwikkeling en de factoren die daarbij een rol spelen. De volgende onderzoeksvragen zijn hierbij geformuleerd.

1. Hoe verloopt de populatieontwikkeling van Korhoenders in NP De Hoge Veluwe?
2. Wat zijn de belangrijkste mortaliteitsoorzaken van de uitgezette Korhoenders?
3. Wat is de ruimtelijke verspreiding en het habitatgebruik van Korhoenders in NP De Hoge Veluwe en hoe verhoudt zich dat ten opzichte van hun activiteit?
4. Welke factoren zijn van invloed op de ruimtelijke verspreiding van Korhoenders in NP De Hoge Veluwe?
5. Wat is de invloed van de uitzetmethode op de overleving/vestiging van Korhoenders in NP De Hoge Veluwe?

2.2. Herintroductie najaar 2010 – augustus 2011

2.2.1 Najaar 2011

In 2007 is begonnen met het herintroductieproject van Korhoenders in Nationaal Park De Hoge Veluwe. Sindsdien zijn jaarlijks Korhoenders uitgezet, in totaal 139 vogels (Bos *et al.* 2010). In het najaar van 2010 zijn 41 Korhoenders uitgezet. Het betrof een zogenaamde “semi-koude release”.

De Korhoenders van de herintroductie van het najaar van 2010 betroffen in gevangenschap gefokte vogels. Het ging om in 2010 uitgebroede vogels. Ze waren op het moment van uitzetten nog niet helemaal volgroeid en moesten grotendeels nog ruien. Er is voor deze uitzettijd gekozen omdat de verwachting was dat de vogels zich zo meer in de dekking zouden ophouden; de verwachting was, dat daardoor de predatie zou afnemen en de vogels meer in het Park zouden blijven (Bos *et al.* 2010). De Korhoenders zijn tot de uitzetting gehouden in een met gaas afgezette ren op het terrein van het kantoor van Stichting het Nationale Park de Hoge Veluwe en bij een lokale fokker.

Op deze locaties zijn de korhoenders gevangen en in dozen met een auto naar de uitzetlocaties gebracht. Hier stonden grote uitloophooien met voer. Tijdens de eerste uitzetting zijn de vogels een paar dagen in de kooien gehouden voordat deze werden opengezet. De vogels van de tweede uitzetting zijn in de open kooien vrijgelaten, zodat de vogels van de eerste uitzetting de gelegenheid hadden om de kooi in en uit te lopen.

Direct na het vangen van de vogels werd de kop-snavel maat genomen, gewicht en geslacht bepaald. Alle vogels zijn voorzien van een metalen pootring van het Vogeltrekstation. In totaal zijn 30 vogels voorzien van een halsbandradiozender (paragraaf 2.3).

Er waren twee uitzetmomenten: één op 4 september 2010 toen 19 vogels werden uitgezet en één op 7 september 2010 toen 22 vogels werden uitgezet. 2 vogels waren overleden voordat de uitzetting plaatsvond. De vogels werden verdeeld over twee uitzetlocaties: op de Lijkweg en bij de Bosjes van Staf (figuur 2.1, bijlage 2).

2.2.2 Soft-release voorjaar 2011

In het voorjaar van 2011 is door het Park een uitzetting volgens de soft-release methode voorbereid met drie Korhennen en één Korhaan. De hennen zouden (een deel van) de eieren zelf uitbroeden. Ten behoeve van een soft-release is in het voorjaar van 2011 een opgroei- en uitwenkooi gebouwd in het rustgebied nabij de Lijkweg. Naast de kooi was een voormalige voorakker ingericht als graanakker. Het idee van de soft-release is dat de vogels in het gebied hun eieren uitbroeden en dat de jongen met de hen het gebied in kunnen lopen vanuit de opgroei-ren. Indien er echter te weinig Korhennen

beschikbaar zijn, kan er ook voor worden gekozen om de jongen zonder de oudervogel vrij te laten. Eén hen stierf voortijdig, een tweede ging weliswaar eieren leggen: deze lagen echter verspreid door het hok. Deze eieren zijn geraapt en op een andere manier uitgebroed. Uiteindelijk heeft 1 Korhen in de softrelease-ren gebroed. Van de acht eieren, zijn er zeven uitgekomen. In de kuikenfase begin juli bleek dat de hen haar nek had gebroken, waarmee deze uitzetting voortijdig eindigde.

Foto 1: Opfokkooi bij het hoofdkantoor van het Park

Foto 2: Opgroeikooi voor de soft-release

2.3. Methodiek

2.3.1. Zenderstudie

Bij de uitzetting in het najaar van 2010 is een zenderstudie uitgevoerd met het doel om informatie te verzamelen over de overleving van de uitgezette Korhoenders, hun ruimtelijke verspreiding en hun terreingebruik.

In totaal 30 vogels werden van halsband-radiozenders voorzien. Deze radiozenders met unieke frequenties in het 153 MHz -frequentiegebied waren afkomstig van de firma Biotrack (type TW-3). Het betrof halsbandzenders. Ze wogen c 16g, hebben een geschatte levensduur van 2-3 jaar en een bereik van 1-4 km.

In de periode na de uitzetting werden regelmatig peilrondes uitgevoerd om de aanwezigheid van de gezenderde vogels vast te stellen. Het peilen van de gezenderde vogels werd uitgevoerd door 11 vrijwilligers van de Faunawerkgroep van NP De Hoge Veluwe. Ze werden geïnstrueerd door een coördinator van SOVON. Er werd een peilschema opgesteld voor de periode na de uitzetting, waarbij minimaal twee maal per week gepeild zou worden. Afhankelijk van de resultaten zou dit schema kunnen worden bijgesteld. Tijdens een peilronde werd getracht alle gezenderde vogels vast te stellen. De vrijwilligers waren uitgerust met draagbare ontvangers (ICOM of SIKA) met antenne (Lintec flexible 3-element yagi antenna). Door met de antenne te draaien kan de richting waaruit het signaal komt worden vastgesteld. Bij voorkeur zou dan op basis van de signaalrichting de vogel benaderd moeten worden, zodat de locatie en eventueel de status van de vogel kan worden vastgesteld. Omdat de vogels zich in rustgebieden bevonden en de uitzetting plaatsvond in de bronstijd van Edelherten was het niet mogelijk om het gebied te betreden. Om een beeld te krijgen van de locatie waar de vogel verbleef werd gebruik gemaakt van kruispeilingen. Als het vermoeden bestond dat een vogel niet meer leefde werd indien mogelijk onder begeleiding van een terreinopzichter het gebied betreden om de vogels op te zoeken, zodat informatie kon worden verkregen over de status van een vogel. De peilwaarnemingen werden door de vrijwilligers geregistreerd op een waarnemingenformulier. De informatie werd na de peilingen overgezet op een digitale versie van het formulier in Excel.

2.3.2. Korhoentelling en losse waarnemingen

In het voorjaar van 2011 is een gebiedstelling van Korhoenders uitgevoerd. Hiervoor zijn de voor Korhoenders alle geschikte open terreinen in het Park verdeeld in 9 telgebieden (bijlage 1). Deze deelgebieden zijn 26 en 28 april tussen 6 en 9 uur 's ochtends alle simultaan afgelopen op zoek naar bolderende Korhoenders. Aan deze telling deden 21 waarnemers mee (bijlage 1)

Naast deze systematische telling zijn ook losse waarnemingen in het Park en omliggende terreinen verzameld. De vrijwilligers die meededen aan het zenderonderzoek en terreinbeheerders is gevraagd om waarnemingen van korhoenders door te geven. Daarnaast werd gekeken of mensen waarnemingen hadden doorgegeven op Korhoender.nl of op Waarneming.nl.

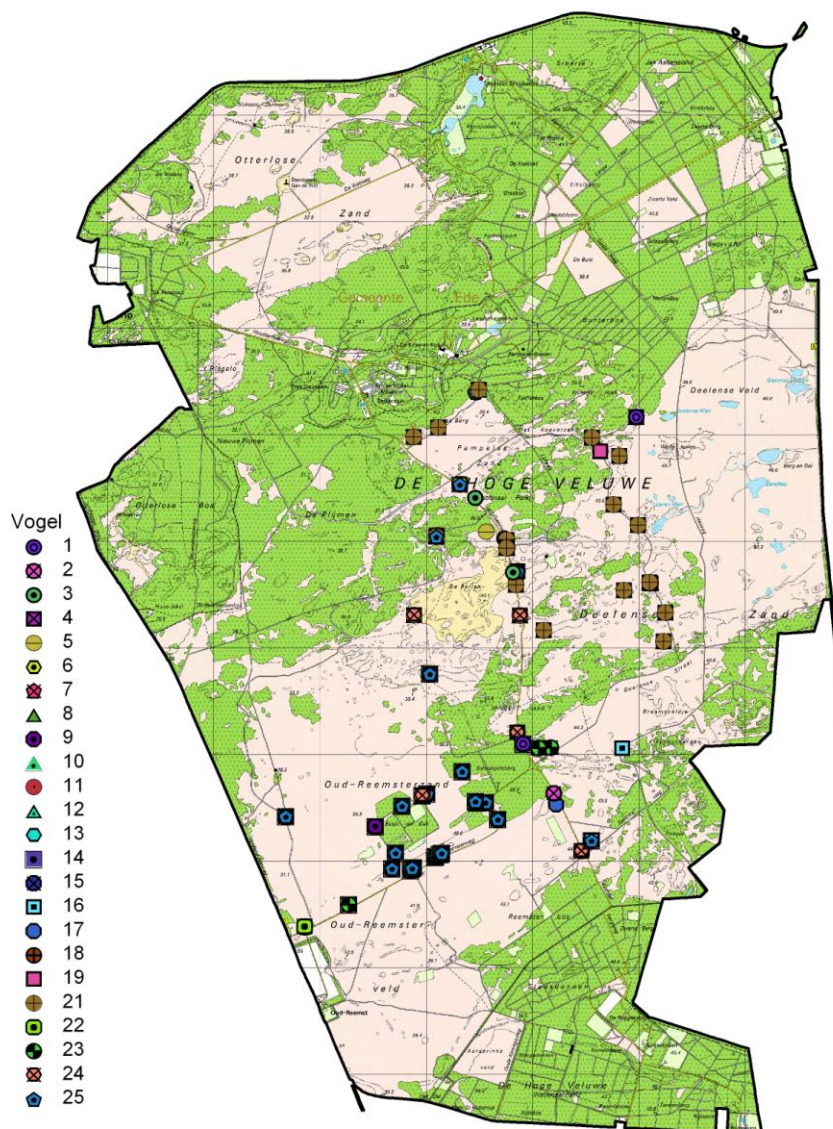
2.4. Resultaten

2.4.1. Zenderstudie

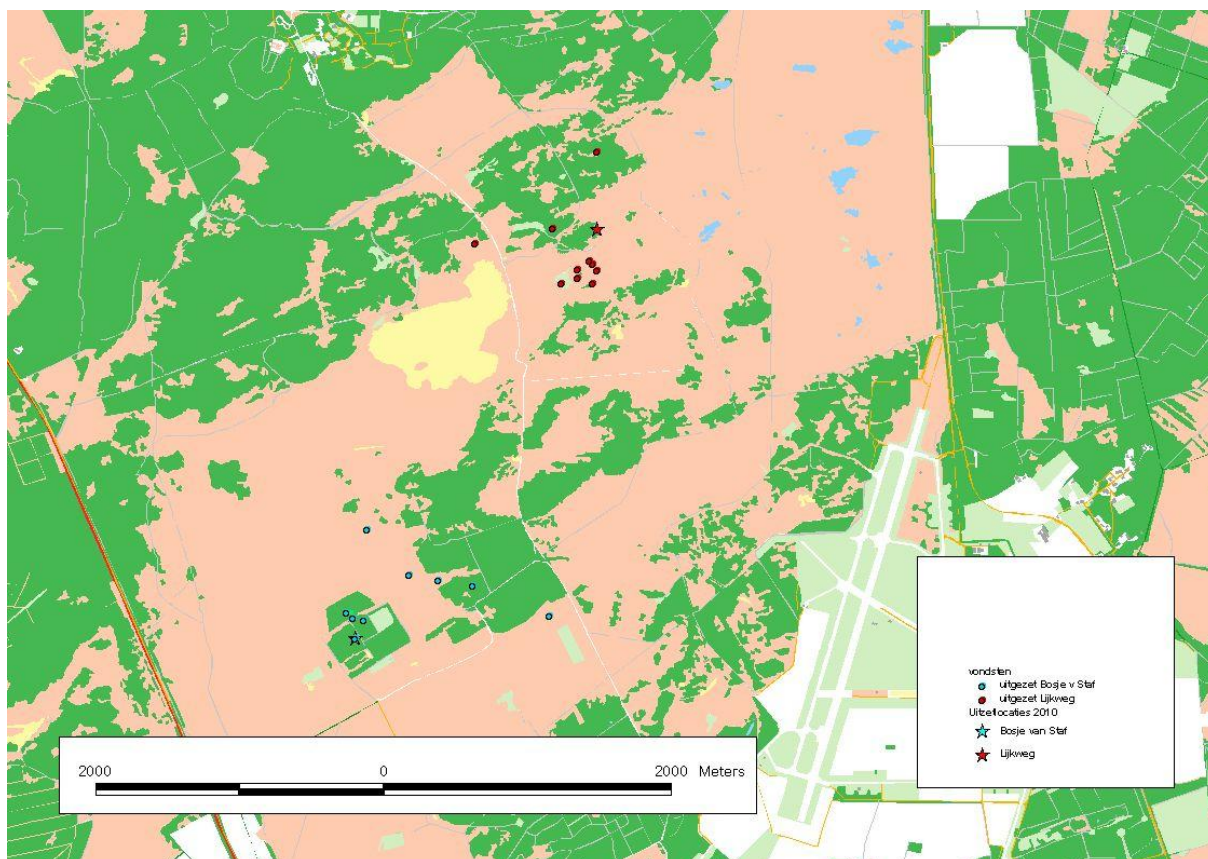
Ruimtelijke verspreiding en terreingebruik

In figuur 2.1 en 2.2 worden de locaties van zenderwaarnemingen (figuur 2.1) en de vondsten van de omgekomen gezenderde Korhoenders weergegeven (figuur 2.2). Het blijkt dat alle vogels in de directe omgeving van de uitzetlocatie zijn gevonden (max. afstand vondst 1,3 km). Één vogel werd na 23 september niet meer gepeild. Onduidelijk is of de zender stuk is gegaan of dat de vogel uit de wijde omtrek van het onderzoeksgebied is verdwenen.

De uitkomsten van de peilingen wijzen er ook op dat de vogels zich in de omgeving van de uitzetlocatie ophielden, maar omdat de kruispeilingen in de meeste gevallen van grote afstand moesten worden uitgevoerd (beperkte betreding terrein toegestaan als gevolg van de uitzetting tijdens de bronsttijd en de wens de vogels niet te verstoren) blijken de locatiebepalingen daaruit niet geschikt te zijn om het terreingebruik in beeld te brengen.

Figuur 2.1. Overzicht van de waarnemingen van gezenderde vogels in het najaar van 2010.

Figuur 2.2. Uitzetlocaties najaar 2010 en de vondsten van gezenderde Korhoenders.

Overleving

Van de gezenderde vogels is één vogel kwijt geraakt (uit het gebied verdwenen) of is de zender stuk gegaan. Van alle andere 27 gezenderde en uitgezette vogels is de zender uiterlijk 9 oktober 2010 teruggevonden of de locatie ervan vastgesteld: dit is maximaal een maand en vijf dagen na het uitzetten. Twee zenders konden niet worden opgehaald omdat ze in moeilijk toegankelijke dichte begroeiing lagen. Van de gedocumenteerde waarnemingen gaat het in zes gevallen om een dode vogel met zender, in twee gevallen om korhoenveren met zender, in één geval om een pootring en in twee gevallen om alleen een zender (bijlage 2). Van 13 vondsten is niet gedocumenteerd wat gevonden is behalve de zender. Dit kan betekenen dat de vogels zijn overleden of dat de vogels hun zender zijn verloren. In een ander herintroductie-project op de Regte Heide waarin deze zenders zijn gebruikt is het verlies van zenders niet vastgesteld (van den Bremer *et al.* 2011). Toch valt het verlies van zenders hier niet uit te sluiten, mede omdat de vogels hier in 2010 jonger waren dan de uitgezette vogels op de Regte Heide. Hierover is alleen zekerheid te verkrijgen door zenders snel op te sporen indien deze zich niet meer verplaatsen.

2.4.2. Gebiedstelling en losse waarnemingen

Gebiedstelling

In geen van telgebieden is een Korhoen waargenomen tijdens de simultaantellingen in het Park op 26 en 28 april 2011. Dit ondanks de qua weer ideale telomstandigheden: op beide dagen vrij zonnig weer met nauwelijks wind. In de softrelease-kooi in deelgebied 5 was tijdens de tellingen een mannetje Korhoen aanwezig. Deze was op beide ochtenden langdurig aan het bolderen.

De omgeving van deze kooi is nauwkeurig afgelopen om Korhoenders, aangetrokken door de bolderende Korhaan in de kooi, op te sporen. Echter, ook hier zijn hier geen Korhoenders waargenomen.

Losse waarnemingen

Uit de periode september 2010 – augustus 2011 zijn twaalf meldingen bekend van zichtwaarnemingen op negen locaties (zie bijlage 3 voor een volledig overzicht). Daarnaast zijn er op twee locaties uitwerpselen gevonden en op één locatie een borstveertje (bijlage 3). Naast locaties in het Nationale Park De Hoge Veluwe zijn meldingen afkomstig van gebieden in de nabijheid ervan: Arnhem, Hoog Buurlose Heide en het ISK-terrein. Een deel van de waarnemingen heeft betrekking op de uitzetperiode of kort daarna (september – november 2010), maar er zijn ook vijf meldingen uit 2011:

- 9 januari 2011 twee hennen op de van Heemstralaan Arnhem. (bron: J. Leidekker, Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe)

- In februari 2011 zijn op twee plaatsen uitwerpselen van korhoenders gevonden, namelijk op 184328-449990 en 186570-453279 (verzameld; bron: J. Leidekker, Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe).

-Op 25 april 2011 werd één Korhaan om 6.00 's ochtends waargenomen op de Hoog Buurlose Heide (186.6/463.8) door C. de Jong (bron: e-mail Jakob Leidekker 110517). Reeds eerder is het gerucht gekomen dat in maart op deze plaats een haan met meerdere hennen is gezien. De haan is daar in elk geval een bevestiging van.

-In juli 2011 is in Het Nationale Park De Hoge Veluwe een borstveertje gevonden door O. van der Klis. dat van een korhen zou zijn op een locatie met amersfoortcoördinaten 186.2 / 452.55 (c 1 km ten oosten van Bosjes van Staf) (bron: e-mail J. Leidekker d.d. 21 juli 2011).

Naast deze meldingen buiten de uitzetperiode zijn ook nog twee meldingen bekend uit het voorjaar van 2010 die niet zijn opgenomen in Bos *et al.* (2010):

- 29 april 2010: Hoog Buurlosche Heide: bolderende Haan gehoord (Chris Nibbering, waarneming.nl; met uitgebreide toelichting)

- 5 mei 2010 Deelensche Veld: waarschijnlijk bolderende Haan gehoord (Erik Lam,waarneming.nl)

2.4. Discussie

2.4.1. Zenderstudie

Terreingebruik

Hoewel nauwkeurige locatiebepalingen met het peilen op afstand (noodzakelijk i.v.m. beperkte betreedbaarheid van het onderzoeksgebied) niet mogelijk waren, wijzen de locaties van de vondsten er op dat vrijwel alle gezenderde Korhoenders van de uitzetting in het najaar van 2010 in de buurt van de uitzettingslocatie zijn gebleven. Dit komt waarschijnlijk doordat de vogels vlak voor of tijdens de ruiperiode zijn uitgezet en daardoor sowieso minder mobiel zijn.

Overleving

Van 27 van de 28 gezenderde en uitgezette vogels is de zender uiterlijk 9 oktober 2010 teruggevonden of de locatie ervan vastgesteld. Bij acht van de zenders werd een dode vogel of resten of ring gevonden. Daarnaast werd in twee gevallen alleen een zender gevonden. 13 vondsten waren niet gedocumenteerd.

2.4.2. Gebiedstelling en losse waarnemingen

Tijdens de systematische gebiedstelling in het Park in april 2011 zijn geen Korhoenders aangetroffen. De verwachting is dat bolderende Korhanen, indien aanwezig, waargenomen zouden zijn. De haan van de softrelease was tijdens de tellingen fanatiek aan het bolderen. Toch zijn enkele enkele vogels van de uitzetting van 2010 of van eerdere uitzettingen nog in leven. Hoewel veelal weinig gedocumenteerd, zijn er na de laatste uitzetting in het najaar van 2010 enkele meldingen gedaan binnen het Park en in nabije gebieden. Wat opvalt, is dat ondanks het grote aantal bezoekers aan het park, waaronder zeer actieve vogelaars, zelfs in de uitzetperiode maar erg weinig vogels worden teruggemeld. Hieruit valt te concluderen dat zelfs in perioden waarin met zekerheid veel vogels in het gebied aanwezig zijn, de kans op een zichtwaarneming klein is. Dat is niet verwonderlijk voor het najaar van 2010 omdat de vogels toen zijn uitgezet vlak voor de ruiperiode (zoals geadviseerd in Bos *et al.* 2010) en daardoor vermoedelijk weinig mobiel waren, maar wel voor de jaren daarvoor. Dit doet vermoeden dat zonder gerichte zoekacties sowieso weinig spontane zichtwaarnemingen te verwachten zijn.

Foto 3: Nieuwe graanakker bij soft-release locatie

3. Conclusies en aanbevelingen

3.1. Conclusies

1. Hoe verloopt de populatieontwikkeling van Korhoenders in NP De Hoge Veluwe?

De voorjaarsstellingen van bolderende Korhoenders in het Park geven nog geen aanwijzing voor de vestiging van een reproducerende populatie in het Park. Er is echter wel sprake van het verspreide meldingen van vogels zowel binnen als buiten het Park

2. Wat zijn de belangrijkste mortaliteitsoorzaken van de uitgezette Korhoenders?

De belangrijkste mortaliteitsoorzaak van de uitgezette Korhoenders wordt gevormd door Haviken (Smit & Bos (2008), Smit & Koopmans (2009), Smit et al. (2010), dit rapport). Dit betekent, dat er gezocht moet worden naar uitzetmethoden waardoor de vogels al meer ‘streetwise’ zijn en reeds ervaring hebben opgedaan met Haviken voordat ze in het gebied terecht komen. Dit kan worden bewerkstelligd door vogels uit te zetten uit gebieden met Haviken (zoals in Scandinavië) en/of door middel van soft-release methoden waarbij de vogels opgroeien in het gebied.

3. Wat is de ruimtelijke verspreiding en het habitatgebruik van Korhoenders in NP De Hoge Veluwe en hoe verhoudt zich dat ten opzichte van hun activiteit?

In 2010-2011 waren de uitgezette Korhoenders weinig mobiel als gevolg van de keuze om ze uit te zetten in de ruiperiode (conform de voorstellen in Smit et al 2010). De zicht- en sporen-meldingen van Korhoenders laten zien dat de vogels zich tot een kilometer of tien van het Park kunnen verplaatsen. Een nauwkeurige bepaling van het terreingebruik heeft tot op heden niet plaats kunnen door de keuze om niet te dicht bij de buurt van de vogels te komen en de beperkte toegankelijkheid van het Park in de uitperiode van 2010. Meer informatie over het terreingebruik kan worden verzameld door nauwkeuriger plaatsbepalingen met VHF-zenders en door gebruik van GPS-zenders (Bremer et al 2011).

4. Welke factoren zijn van invloed op de ruimtelijke verspreiding van Korhoenders in NP De Hoge Veluwe?

Korhoenders zijn de afgelopen jaren waargenomen in alle open terreinen van het park. In het najaar van 2010 zijn de vogels vrijwel alleen in de buurt van de uitzetlocaties waargenomen (zie hiervoor).

5. Wat is de invloed van de uitzetmethode op de overleving/vestiging van Korhoenders In NP De Hoge Veluwe?

De proef om Korhoenders uit te zetten in de ruiperiode (september) heeft geen duidelijk hogere overleving van de vogels opgeleverd dan eerdere uitzettingen in oktober/november. Het onderzoek in de ruiperiode werd echter bemoeilijkt door de slechte toegankelijkheid van het park in deze tijd als gevolg van de bronsttijd.

De verwachting is, dat een soft-release methode waarbij de vogels opgroeien in het terrein (in plaats van dat ze als bijna volwassen vogel van elders komen) een hogere kans op overleving hebben. Om dit mogelijk te maken moet echter eerst een eigen populatie van kweekvogels worden opgebouwd om uit te putten. Het kleinschalig opgezette experiment met soft-release in voorjaar en zomer 2011 is voortijdig mislukt omdat de enige hen die jongen had uitgebroed tijdens de jongen fase de nek brak. Softrelease is een uitzetmethode die tot hogere overleving van uitgezette Korhoenders kan leiden (Bowker 2007).

3.2. Aanbevelingen

3.2.1. Monitoring en onderzoek

Volgen gezenderde vogels

Peilingen moesten op grote afstand worden uitgevoerd, omdat het terrein niet toegankelijk was. Als gevolg hiervan waren locatiebepalingen met de kruispeilmethode niet nauwkeurig. Voor de monitoring van toekomstige uitzetacties wordt aangeraden om de gezenderde vogels te lokaliseren door de vogels op basis van het zendersignaal op te zoeken. Het onderzoeksgebied moet dan dus toegankelijk zijn. Daarnaast zou overwogen kunnen worden om een klein aantal vogels uit te rusten met GPS-loggers om gedetailleerde informatie te krijgen over terreingebruik.

Het is aan te raden om bij het voortzetten van soft-release dan ook de hennen te zenderen om ze informatie te kunnen verzamelen over terreingebruik en overleving van de hen en jongen in de kuikenfase.

Documentatie vondsten en waarnemingen

Een deel van de vondsten bleek niet te zijn gedocumenteerd. Voor informatie over doodsoorzaken is dit essentieel. Om beter zicht te krijgen op de doodsoorzaken of het verliezen van zenders is een hogere bezoekfrequentie gewenst dan gerealiseerd in 2010. Het verdient aanbeveling om door een gespecialiseerd veldmedewerker, de aangetroffen situatie te laten beoordelen en te documenteren waarbij vervolgens dode vogels/resten meegenomen worden. Deze kunnen dan nader worden onderzocht om uitspraken te kunnen doen over de doodsoorzaken en de conditie van de vogels.

De documentatie van zichtwaarnemingen is in veelal beperkt. Een uitgebreidere documentatie met beschrijving van de waarneming en contactgegevens van de waarnemers is wenselijk.

Administratie peilgegevens en waarnemingen

Voor een correcte en efficiënte uitwerking van peilingen wordt voorgesteld dat waarnemers zelf hun peilresultaten kunnen invoeren in een webapplicatie. Deze wordt ontwikkeld door SOVON.

Voor het doorgeven van losse waarnemingen van Korhoenders is een nieuwe webapplicatie ontwikkeld. Voorgesteld wordt om op de informatiepagina over het herintroductieproject Korhoenders van Het Nationale Park De Hoge Veluwe hiernaar een link te plaatsen.

Uitzetmethoden

In het voorjaar van 2011 is reeds een eerste aanzet gedaan om ervaring op te doen met een soft-releasemethode waarbij de jongen opgroeien in het terrein en zo meer ervaring krijgen met potentiële predatoren. Eerdere pogingen voor soft-release in Nederland zijn niet gelukt door de beperkte schaal en duur (van Turnhout 2003). Om te kunnen bepalen of deze methode succesvol kan zijn voor de herintroductie van Korhoenders in NP De Hoge Veluwe, is eerst opschaling noodzakelijk om te zorgen dat er voldoende hennen en kuikens zijn voor herintroductie en dit langere tijd vol te houden.

Referenties

Bos D., Smit R & Koopmans M. 2010. Voortgangsrapportage 2009-2010 herintroductie Korhoen in het Nationale Park de Hoge Veluwe. A&W-rapport 1469. Altenburg & Wymenga ecologisch onderzoek, Feanwâlden.

Bremer, L. van den, Sierdsema, H. & Wouters, P. 2011. Herintroductie van het Korhoen op de Regte Heide. Voortgangsrapportage projectjaar 2009-2010. SOVON-onderzoeksrapport 2010/17. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

Smit, R. 2003. Korhoenders in het Nationaal Park De Hoge Veluwe? Een studie naar de mogelijkheden voor herintroductie van korhoenders in het Nationaal Park De Hoge Veluwe. Rapport Nummer 0103, Outdoor Vision, Wageningen.

Smit R & Koopmans M. 2009. Voortgangsrapportage 2008-2009 herintroductie Korhoen in het Nationale Park de Hoge Veluwe. A&W-rapport 1284. Altenburg & Wymenga ecologisch onderzoek, Feanwâlden.

Smit R. & Bos D. 2008. Voortgangsrapportage 2007. Herintroductie Korhoen in het Nationaal Park de Hoge Veluwe. A&W-rapport 1284. Altenburg & Wymenga, ecologisch onderzoek, Veenwouden.
Van Turnhout C. 2003. De situatie omtrent het Korhoen in Nederland en omliggende landen. SOVON Notitie, SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.

Bijlagen

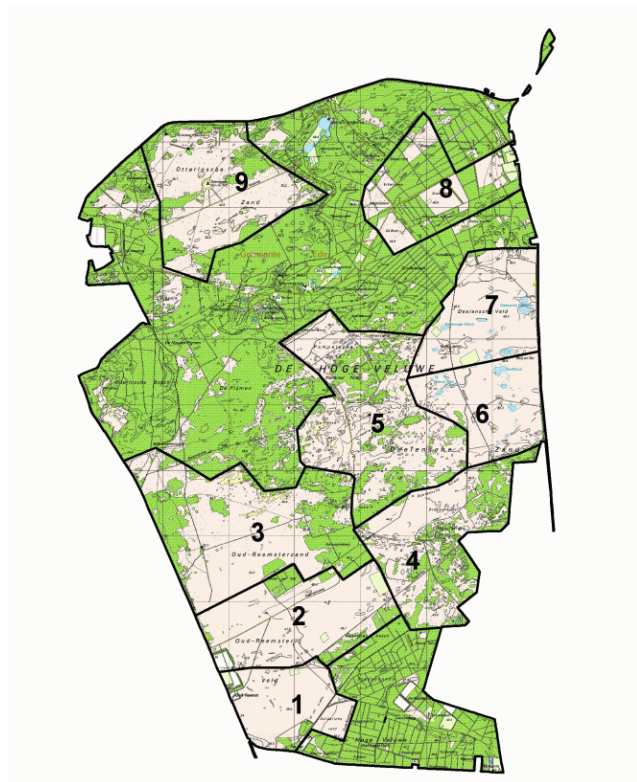
Bijlage 1. Korhoentelling Nationaal Park De Hoge Veluwe

Telgebieden:

- 1) Oud Reemster Veld zuid
- 2) Oud Reemster Veld noord
- 3) Oud Reemster Zand
- 4) Deelense Straat / Braamsveldje
- 5) De Pollen / Deelense Zand
- 6) Deelense Veld zuid
- 7) Deelense Veld noord
- 8) Zwarte Veld
- 9) Otterlose Zand

Tellers:

- 1) Rene van Lopik, Harry Wijnands en Michel
- 2) Jaap Norg, David de Wit en Leo Enthoven
- 3) Hans Bunt en Hans Sonneveld
- 4) Olga v/d Klis en Win Weenink
- 5) Evert Kok en Frank Majoor
- 6) Jakob Leidekker en Jan de Beer
- 7) Dirk de Lange en Ineke Groenenberg
- 8) Andries Wink en Bert Spit
- 9) Anton van Wijk, Jan Snoijink en Arie Bax

Bijlage 2. Basisoverzicht uitgezette Korhoenders najaar 2010

Vogelid	Code zender	Ringnr	Uitzetdatum	Geslacht	Foklocatie	Uitzetlocatie	Gebjr	Zenderfreq.	kop-snavel (mm)	gewicht (gr)	Datum_vondst	type waarneming vondst	opmerkingen
1	1	6165471	4-9-2010	M	UKB	Lijkweg	2010	153.112	65,9	783	9-10	onbekend	
2	2	6165472	4-9-2010	M	UKB	Lijkweg	2010	153.133	60,2	475	7-9	vogel vers	
3	3	6165473	4-9-2010	V	UKB	Lijkweg	2010	153.170	60	511	9-10	zender	
4	4	6165474	4-9-2010	V	UKB	Lijkweg	2010	153.192	61	746	9-10	onbekend	
5	5	6165476	4-9-2010	V	UKB	Lijkweg	2010	153.434	62,5	633	10-9	vogel vers	
6	6	6165475	4-9-2010	V	UKB	Lijkweg	2010	153.454	61,5	553	14-9	onbekend	
7	7	6165477	4-9-2010	V	UKB	Lijkweg	2010	153.475	63	660	9-10	onbekend	
8	8	6165478	4-9-2010	V	UKB	Lijkweg	2010	153.494	61,5	666	9-10	zender	
9	9	6165479	4-9-2010	M	UKB	Lijkweg	2010	153.513	65	777	7-9	vogel vers	
10	10	6165480	4-9-2010	M	HVK	Lijkweg	2010	153.533	65	813			vogel/zender niet meer gepeild na 23-9-2010
11	11	6165482		M	HVT		2010	153.553	66	716			dood 4-9- 2010 voor uitzet
12	12	6165483	4-9-2010	M	HVT	Bosje van Staf	2010	153.573	62	605	29-9	onbekend	
13	13	6165484	4-9-2010	M	HVT	Bosje van Staf	2010	153.593	65	810	7-9	vogel vers	
14	14	6165485	4-9-2010	M	HVT	Bosje van Staf	2010	153.613	69	751	24-9	onbekend	
15	15	6165486	4-9-2010	V	HVT	Bosje van Staf	2010	153.633	59	591	9-10	onbekend	
16	16	6165487	4-9-2010	V	HVT	Bosje van Staf	2010	153.653	60	620	29-9	onbekend	
17	17	6165488	4-9-2010	V	HVT	Bosje van Staf	2010	153.674	62	642	17-9	veren	
18	18	6165489	4-9-2010	M	HVT	Bosje van Staf	2010	153.693	63	727		niet opgehaald, zender ligt in dichte begroeiing	
19	19	6165490		m	HVT		2010	153.723	60,5	573			dood 4-9-

Vogelid	Code zender	Ringnr	Uitzetdatum	Geslacht	Foklocatie	Uitzetlocatie	Gebjr	Zenderfreq.	kop-snavel (mm)	gewicht (gr)	Datum_vondst	type waarneming vondst	opmerkingen
													2010 voor uitzet
20	20	6165491	4-9-2010	m	HVT	Bosje van Staf	2010	153.774	60,5	531	7-9	vogel vers	
21	21	6163522	7-9-2010	m	HVT	Lijkweg	2010	513.814	64,5	784	9-10	zender	
22	22	6163537	7-9-2010	v	HVK	Bosje van Staf	2010	513.833	65	563	24-9	onbekend	
23	23	6163539	7-9-2010	m	DLD	Bosje van Staf	2010	513.854	69	833	24-9	vogel oud	
24	24	6163540	7-9-2010	m	HVK	Bosje van Staf	2010	513.893	66,5	680	9-10	onbekend	
25	25	6163541	7-9-2010	m	HVK	Bosje van Staf	2010	513.933	65	677		niet opgehaald, zender ligt in dichte begroeiing	
26	11	6163524	7-9-2010	m	HVT	Lijkweg	2010	153.553	62,5	692	9-10	onbekend	
27	19	6163527	7-9-2010	v	HVT	Lijkweg	2010	153.723	59	635	9-10	ring	
28	9	6163532	7-9-2010	v	HVK	Bosje van Staf	2010	153.513	63,5	735	26-9	onbekend	
29	2	6163534	7-9-2010	v	HVK	Bosje van Staf	2010	153.133	65	594	17-9	veren	
30	13	6163542	7-9-2010	m	HVK	Bosje van Staf	2010	153.593	68	787	24-9	onbekend	
31	--	6165481	4-9-2010	m	HVK	Lijkweg	2010	--	60	545			
32	--	6163523	7-9-2010	m	HVT	Lijkweg	2010		62,5	462			
33	--	6163525	7-9-2010	m	HVT	Lijkweg	2010		63	726			
34	--	6163526	7-9-2010	m	HVT	Lijkweg	2010		62	633			
35	--	6163528	7-9-2010	m	HVT	Lijkweg	2010		61	571			
36	--	6163529	7-9-2010	m	HVT	Lijkweg	2010		60	506			
37	--	6163530	7-9-2010	v	HVT	Lijkweg	2010		61,5	597			
38	--	6163531	7-9-2010	v	HVT	Lijkweg	2010		66	859			
39	--	6163533	7-9-2010	m	HVK	Bosje van Staf	2010		67,5	855			
40	--	6163535	7-9-2010	m	HVK	Bosje van Staf	2010		68	787			
41	--	6163536	7-9-2010	m	HVK	Bosje van Staf	2010		69,5	1025			
42	--	6163538	7-9-2010	M	HVK	Bosje van Staf	2010		67,5	877			
43	--	6163543	7-9-2010	M	HVK	Bosje van Staf	2010		68	960			

Bijlage 3. Overzicht waarnemingen Korhoenders

Na de uitzetting najaar 2010:

Begin oktober een haan in het Dal, deze schijnt te zijn gefotografeerd (bron: J. Leidekker, Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe)

22 oktober is een korhen gezien op de bosbes in de Nieuwe Plijmen. (Waarnemers: C. en A. Melis, bron: J. Leidekker, Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe)

Er is twee keer een korhen gezien in september/oktober oostelijk van de kruizing Oud-Reemsterweg/Wildbaanweg (bron: J. Leidekker, Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe per e-mail d.d. 27-10-2011).

Er is drie keer een korhen gezien in september/oktober 2010 bij het ISK op een voerplaats voor wilde zwijnen (bron: J. Leidekker, Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe per e-mail d.d. 27-10-2011). Er zijn foto's beschikbaar van een Korhen gefotografeerd daar in augustus 2010 door H. Koning. Details van deze waarneming zijn niet beschikbaar.

Ook begin juni 2011 is er een melding gedaan van een Korhen op het Schietkamp (e-mail Jakob Leidekker 9 juni 2011). Hierover ontbreken details

7 november een hen op Oud-Reemst (bron: J. Leidekker, Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe)

9 januari 2011 twee hennen op de van Heemstralaan Arnhem.(bron: J. Leidekker, Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe)

In februari 2011 zijn op twee plaatsen uitwerpselen gevonden, namelijk op 184328-449990 en 186570-453279 (verzameld; bron: J. Leidekker, Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe).

Op 25 april 2011 werd één Korhaan om 6.00 's ochtends waargenomen op de Hoog Buurlose Heide (186.6/463.8) door C. de Jong (bron: e-mail Jakob Leidekker 110517).

In juli 2011 is in Nationaal Park De Hoge Veluwe een borstveertje gevonden door O. van der Klis van een korhen op een locatie met amersfoortcoördinaten 186.2 / 452.55 (c 1 km ten oosten van Bosjes van Staf) (bron: e-mail J. Leidekker d.d. 21 juli 2011).

2009-2010 (additionele waarnemingen t.o.v. Bos *et al.* 2010)

29 april 2010: Hoog Buurlosche Heide: bolderende Haan gehoord (Chris Nibbering, waarneming.nl)

5 mei 2010 Deelensche Veld: waarschijnlijk bolderende Haan gehoord (Erik Lam, waarneming.nl; waarneming op onzeker gezet)

Sovon Vogelonderzoek Nederland

Postbus 6521
6503 GA Nijmegen
Toernooiveld 1
6525 ED Nijmegen
T (024) 7 410 410

E info@sovon.nl
I www.sovon.nl

